مدیریت شهری
شماره ۵۶ پاییز ۹۸
No.56 Autumn 2019
۱۲۵-۱۴۲
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۶/۶ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۹/۱۸

تصمیم‌گیری چند شاخصه جهت تعیین کاربری شناسه‌های شهری (مورد پژوهشی: حمام تاریخی یعقوبیه اردبیل)[1]

■ **فرزاد زربخش***، دانشجوی دکتری مرمت ابنیه و بناهای تاریخی دانشگاه هنر اصفهان دانشجوی
■ **دکتر فاطمه مهدیزاده سراج**، استاد تمام مرمت و معماری دانشگاه علم و صنعت تهران
■ **دکتر غلامرضا کیانی**، استادیار مرمت دانش‌گاه هنر اصفهان

چکیده

باززنده‌سازی و بخشیدن حیات دوباره به حمام‌های تاریخی موجود در بستر شهر می‌تواند به شکل‌گیری الگوی حمایت از میراث فرهنگی از منظر اقتصادی اجتماعی بیانجامد و سرزندگی اقتصادی را وارد جامعه نماید. معماری و عملکرد خاص حمام‌ها بسیار پیچیده‌تر از سایر بناهای تاریخی است و همین امر باعث به وجود آمدن فضاهای ویژه‌ای در آن‌ها شده که با بررسی و درک این فضاها و روابط بین آن‌ها، باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی و اعطای کاربری مناسب به آن‌ها، به بهترین نحو انجام خواهد پذیرفت. مقاله پیش رو با هدف شناسایی معیارها مؤثر بر مداخلات باززنده‌سازی حمام تاریخی یعقوبیه اردبیل به دنبال بهترین گزینه برای حفاظت از حمام‌های تاریخی می‌پردازد. در اینجا این سؤال مطرح است که آیا برای حمام‌های مورد بهره‌برداری؛ کاربری مناسبی برای آن‌ها منظور شده است یا خیر؟ در پاسخ به این سؤال، با توجه با اینکه حمام یعقوبیه که هنوز مورد بهره‌برداری قرار نگرفته، لیکن در طرح احیاء آن کاربری متفاوتی با کاربری اصلی برای آن در نظر گرفته شده است، به صورت میدانی مورد بررسی قرار گرفته و به شیوه توصیفی، تجزیه و تحلیل گردیده است. پس از آن معیارهای مؤثر در تعیین کاربری حمام‌های تاریخی بر اساس ادبیات موضوعی شناسایی شد و با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چند معیاره (MCDM) و انتخاب روش چند شاخصه‌ای (MADM)، مهم‌ترین معیارهای مطرح در مرمت و تغییر کاربری حمام تاریخی مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها توسط ۱۰ خبره متخصص و روش AHP، چهار گزینه (حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی)، (رضایت و همکاری مالکین، متولیان و سیاست‌گذاران) و (تأمین بودجه و منابع هزینه) (حفظ ارزش‌های تاریخی - فرهنگی و کارکردی) به عنوان معیارهای اصلی مرمت حمام تاریخی یعقوبیه در اولویت قرار گرفتند. برای انتخاب مناسب‌ترین گزینه اعطای کاربری نیز با استفاده از روش تاپسیس، گزینه کاربری بهداشتی درمانی عنوان کاربری‌های نهایی برای حمام یعقوبیه معرفی گردید.

کلید واژگان: حمام تاریخی یعقوبیه، کاربری سازگار، باززنده‌سازی، تصمیم‌گیری چندشاخصه، روش AHP

Multi-criteria Decision Making to Determine Urban Identity Usage
(Case study: Yaghoubiyeh historical bathroom in Ardabil)

Farzad Zarbakhsh*, Fatemeh Mahdizadeh Seraj, Gholamreza Kiyani

Abstract

Reviving the historical bathrooms can lead to formation of a pattern of supporting the cultural heritage in socioeconomic aspects and brings economic vitality into the social and cultural context of the society. The architecture and specific function of the baths are much more complex than other monuments, and this creates special spaces in which they are best explored and understood, and the relationships between them, the remodeling of historic baths and the proper use of them. Will accept. This article aims to identify the best criteria for preserving historic baths with the aim of identifying the criteria that affect the restoration interventions of Yaqubiyeh Ardebil. The question here is whether or not they are suitable for use in bathrooms. In answer to this question, given that the Yaqubiyah bath which has not yet been exploited, but in the plan of its restoration is considered a different landfill to its original use, it has been field-surveyed and descriptive, The analysis is done. Then effective criteria for determining the use of historical baths based on the thematic literature were identified. And using the Multi-criteria Decision Making Model (MCDM) and Multi-Index Method (MADM), the most important criteria in refurbishing and changing the historic bathroom use were investigated. According to the results of the questionnaires by 10 expert AHP experts and methodists, four options (conservation, restoration and regeneration), (satisfaction and cooperation of owners, trustees and policymakers) and (budgeting and cost savings) (maintaining Historical-cultural and functional values) were prioritized as the main criteria for the restoration of the Yaqubiyeh historical bath. In order to select the most suitable granting option using TOPSIS method, the health-care option was introduced as the final uses for the Yaqubiyeh bath.

Keywords: historical bathrooms, compatible application, revival, Yaghubiyeh bathroom, Ardabil, multi-criteria decision making, AHP method, TOPSIS method

۱.این مقاله برگفته از رساله دکتری فرزاد زربخش تحت عنوان تدوین مدل مداخله در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی مورد مطالعاتی حمام‌های اقلیم سرد منطقه آذربایجان به راهنمایی دکتر فاطمه مهدیزاده و دکتر غلامرضا کیانی در دانشگاه هنر اصفهان می‌باشد.

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۴۴۵۲۵۹۶۴

مقدمه

میراث تاریخی و فرهنگی هر ملتی به مثابه گنجینه‌ای برجای‌مانده از دوران گذشته حاوی ارزش‌های مادی و معنوی بسیاری هستند. در این میان بناها و بافت‌های تاریخی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. مساجد؛ خانه‌های مسکونی، کاخ‌ها، بناهای عمومی و بازارها و حمام‌های عمومی قدیمی، بخش جدانشدنی فرهنگ ایران زمین هستند که در کنار هم هسته‌های مرکزی را در شهرها و روستاهای ایران شکل می‌داده‌اند. گسترش و توسعه شهرها نیز در دوره‌های بعدی حول این هسته انجام می‌شد. با گسترش شهرنشینی ساخت حمام در هر منطقه و محله‌ای تبدیل به یک ضرورت شد و تا چند دهه قبل حتی با وجود حمام‌های خصوصی در منازل، حمام‌های عمومی و محلی هنوز کارکرد خود را داشتند. این امر نشان می‌دهد که حمام‌ها نه تنها نیاز مردم را به بهداشت و پاکیزگی، درمان و سلامتی برطرف می‌کرده‌اند، بلکه مکانی برای تفریح و سرگرمی و جایی برای تعاملات و تبادلات اجتماعی نیز محسوب می‌شده‌اند. متأسفانه در سده‌های اخیر رویکرد جوامع به سمت توسعه و مدرنیزاسیون شهری، باعث تخریب بناها و بافت‌های تاریخی بسیاری شد. در این میان تخریب حمام‌های تاریخی بسیار سریع‌تر از تخریب سایر بناها صورت گرفت. به ویژه با انتقال حمام‌ها به داخل منازل و خصوصی شدن آن‌ها، حمام‌های قدیمی عمومی، متروکه ماندند که این امر خود یکی از مهم‌ترین دلایل تخریب آن‌ها می‌باشد. این سیر فزاینده‌ی تخریب حمام‌های تاریخی اهمیت حفاظت از این بناهای ارزشمند را بر ما روشن می‌سازد.

معماری حمام‌های تاریخی تحت تأثیر عوامل مختلف، از پیچیدگی خاصی برخوردار بوده و واجد ارزش‌های کالبدی و کارکردی بسیاری است. در شکل‌گیری این فضاهای خاص و متنوع، عواملی همچون اقلیم، قابلیت تنظیم دما و رطوبت، قرارگیری در بافت‌های مسکونی و قابلیت دسترسی آسان، وجود آب و امکان ایجاد راه آب فاضلاب به خارج از منطقه و ضرورت‌های عملکردی پیچیده برای حل مسائل تأسیساتی برودتی، حرارتی سیالات و دفع پساب‌ها، ایجاد کرده است. این موضوع طرح حمام‌ها را در نسبت با دیگر ابنیه ایرانی بسیار متمایز و برجسته ساخته است (کیانی، ۱۳۷۸). همین معماری خاص، ضرورت باززنده‌سازی منطبق با کالبد معماری و سازگار با فعالیت‌های انسانی را موجب می‌گردد. چنانچه تنها در جهت حفظ فیزیک و سازه کالبدی حمام‌ها با تغییر کاربری تبدیل به سفره‌خانه و ... شود، شاید به ظاهر بخش فیزیکی حمام حفظ شود ولی روح فضا و حس مکان ماورای ماده و جنبه‌های مردم‌شناسی آن از بین می‌رود (فخارتهرانی،۱۳۸۹). بسیاری از صاحب‌نظران حوزه مرمت معتقد به اجرای مداخلات حفاظتی در راستای حفظ و نگهداری حمام‌های تاریخی هستند و بهترین راه برای حفاظت آن‌ها را احیاء و باززنده‌سازی می‌دانند.

از آنجایی که حمام‌های تاریخی به عنوان مکان‌هایی سرشار از نشاط و سرزندگی به شمار می‌آیند و قابلیت تأثیرگذاری بر وجوه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهر را نیز دارا می‌باشند هرگونه مداخله مرمتی، حفاظتی در آن‌ها، با پیچیدگی‌هایی همراه است که با توجه به شرایط مکانی خاص آن‌ها، هر حمام روش مداخله ویژه‌ای را می‌طلبد (پارسی،۱۳۸۳). مجموع این دلایل به خوبی می‌تواند اهمیت معماری حمام‌های سنتی در سنت معماری ایرانی و در نتیجه، ضرورت حفاظت و مرمت آن‌ها را آشکار سازد. در حال حاضر با توجه به تخریب گسترده حمام‌های قدیمی و تاریخی در اردبیل تنها نمونه‌های اندکی از آن‌ها باقی مانده است که مانند سایر بناهای تاریخی ایران دارای ارزش‌های تاریخی و معمارانه بوده و قابلیت بازگرداندن به چرخه زندگی را دارا می‌باشند. از آن میان تعداد ۵ حمام تاریخی مرمت شده که در ۳ حمام مداخلات مرمتی، باززنده‌سازی و تغییر کاربری صورت گرفته (حمام شیخ، حمام آقانقی، حمام ابراهیم‌آباد) و ۲ حمام دیگر هنوز مورد بهره‌برداری قرار نگرفته‌اند (حمام پیر زرگر، حمام یعقوبیه). با توجه به اینکه هر بنای تاریخی ارزش‌های بسیاری را در خود مستتر دارد، هر مداخله‌ای بایستی بر اساس مؤلفه‌های مطرح در حوزه حفاظت بنا و بافت پیرامون آن صورت پذیرد. حال این سؤال مطرح می‌گردد که در هنگام اجرای مداخلات حفاظتی و مرمتی، آیا مؤلفه‌های ارزش‌مدارانه به منظور مداخله در حمام‌های تاریخی یعقوبیه مدنظر بوده است؟ و دیگر اینکه آیا کاربری مناسبی برای حمام

تاریخی یعقوبیه اردبیل که در مرحله بهره‌برداری قرار گرفته است الگوی مناسبی برای کاربری بهینه و سازگار با محیط در نظر گرفته شده است؟ مطالعات و ارزیابی‌های این پژوهش با تأکید بر حمام یعقوبیه اردبیل و با استفاده از روش تصمیم‌گیری چند معیاره (چند شاخصه‌ای)[1] صورت می‌پذیرد. به‌منظور شناسایی معیارهای مؤثر بر تغییر کاربری و ارائه چارچوب نظری، با بررسی مبانی نظری و ادبیات پیشینه و تحقیق معیارها شناسایی و استخراج شده و جهت وزن دهی و اولویت‌بندی از روش AHP و همچنین جهت انتخاب بهترین گزینه برای تعیین کاربری نیز از روش تاپسیس استفاده شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش از میان ۱۰ نفر از خبرگان و متخصصین در حوزه مرمت ابنیه و بناهای تاریخی، به منظور تعیین نسبت روایی محتوایی پرسشنامه‌ها انتخاب شده است. اطلاعات موردنیاز برای ارزیابی نیز از طریق پرسش‌نامه گردآوری شد. اعضای گروه ارزیابی روایی محتوایی نیز از متخصصانی تشکیل شد که در حوزه دامنه محتوایی پرسشنامه اطلاعات لازم را دارند و از این جهت امکان قضاوتی صحیح و دقیق فراهم گردید.

مفاهیم اساسی و پیشینه تحقیق:

مفاهیم حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی و حمام‌های تاریخی:

بناهای تاریخی ایران در گذر زمان دچار دگرگونی‌های بسیاری در نحوه عملکرد خویش گشته‌اند. تغییرات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حتی سیاسی می‌تواند ارزش‌های کالبدی و کارکردی آن‌ها را دستخوش تغییر کند. این تغییر حتی می‌تواند در نیازهای اجتماعی و گسترش و توسعه در جامعه منجر به متروکه شدن، تخریب و حتی نابودی آن‌ها شود. برای جلوگیری از تخریب بیشتر و یا بازگرداندن حس زندگی به آن‌ها نیاز به حفاظت و مرمت و باززنده‌سازی و در نتیجه مداخله در این آثار به طور روزافزونی احساس می‌گردد. در این زمینه آیت‌الله‌زاده شیرازی چنین اظهار می‌دارد که هرچند مداخله از ارزش‌های اثر می‌کاهد لیکن این خسران را، حفاظت اثر برای آینده توجیه می‌کند (آیت‌الله زاده شیرازی، ۱۳۸۲). مداخله در هر امری با تغییر همراه است و در واقع به معنای گرفتن یک تصمیم یا ایفای یک نقش ناخوانده و یک اقدام خودسر تعبیر شده است (Collins،1986). بنابراین مداخله در حوزه حفاظت آثار تاریخی مشخصاً به معنای داخل شدن در روند طبیعی زندگی اثر و انجام اقدامات و اعمال تغییراتی بر آن‌ها است (Staniforth,2010) که می‌تواند منجر به دراز شدن عمر یا وارد آمدن آسیب بر آن‌ها گردد و چون فعالیتی است که روند طبیعی میان تشکیل تا تخریب آثار را دستخوش تغییر قرار می‌دهد و نوعی دخالت در این روند قلمداد می‌شود، از واژه مداخله استفاده شده است (ICOMOS New Zeland,2010).

در حفاظت هم که این واژه در جایگاهی تخصصی به کار می‌رود، باز در معنای اعمال دخالت همراه با تغییر در اثر است که می‌تواند منجر به دراز شدن عمر یا وارد آمدن آسیب بر آن‌ها گردد. مقوله احیاء یا باززنده‌سازی به مثابه اعطای عملکرد جدید به بناهای قدیمی، نیازمند شناخت و تعاریف ابعاد مرتبط با این حوزه است (فخارتهرانی، ۱۳۷۲) این واژه در طرح‌های مرمتی به معنای استفاده مناسب از بناها و سایت‌های تاریخی به کار می‌رود و به عنوان بهترین گزینه برای حفاظت از آن‌ها یاد می‌شود. منشورهایی از قبیل ونیز (۱۹۶۶)، فلورانس (۱۹۸۲) و بورا (۱۹۸۱) در راستای حفظ و حراست از بناهای تاریخی شامل دستورالعمل‌ها و شیوه‌های مرمت بناهای یادشده می‌باشد. احیاء بناهای تاریخی شیوه‌ها و روش‌های مختلفی دارد و مفاهیم بسیاری را دربرمی‌گیرد. شیوه‌های مداخله در هر کدام از این رویکردها در نمودار شماره ۱ آمده است و مفاهیم حفاظت و مرمت و باززنده‌سازی نیز به اختصار در نمودار شماره ۲ مطرح شده‌اند.

نمودار ۱- شیوه‌های مداخله در حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی (منبع نگارندگان)

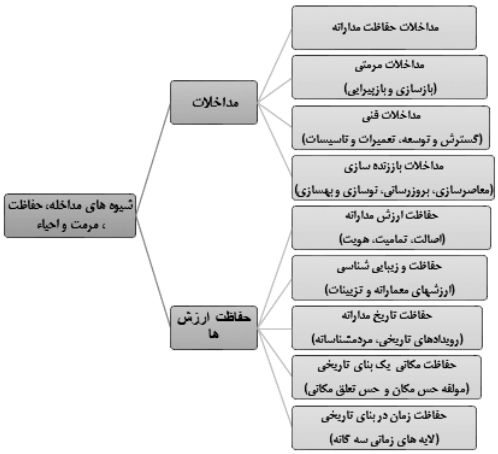

نمودار ۲ – مفاهیم مداخله و باززنده‌سازی، (منبع نگارندگان)

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۶ پاییز ۹۸
No.56 Autumn 2019

پیشینه تحقیق:

حمام‌های تاریخی، همانند هر بنای تاریخی دیگر دربردارنده ارزش‌های مختلفی هستند. بنابراین هر مداخله‌ای به منظور حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی آن‌ها، بایستی بر اساس مؤلفه‌های مطرح شده در منشورها و نظریات مرمتی در حوزه حفاظت بنا و بافت پیرامون آن صورت پذیرد. در خصوص پیشینه ویژگی‌های معماری حمام‌ها (طبسی،۱۳۸۸)، ویژگی‌های کارکردی-عملکردی به لحاظ آداب و سنن استحمام (سجادی،۱۳۸۲)، درمان و طب سنتی (برقعی،۱۳۸۸ و متدین ۱۳۹۶)؛ ارتباطات اجتماعی و فرهنگی (شعبانی،۱۳۹۳)؛ شرایط اقلیمی (عالم ۱۳۹۲، مرادی و اخترکاوان ۱۳۹۱؛ صفاران،۱۳۸۵) و تزیینات (زارعی،۱۳۹۱)، ارزش‌ها و معانی مستتر در حمام‌های تاریخی (نژادابراهیمی،۱۳۹۲)، پژوهش‌های بسیاری صورت پذیرفته است و در زمینه حفاظت و مرمت و باززنده‌سازی آن‌ها نیز پژوهش‌های چندی انجام گرفته است که به بحث در خصوص چگونگی روند مراحل حفاظت و مرمت و ارائه طرح برای تعیین کاربری بر اساس ویژگی‌های کالبدی و ارزش‌های تاریخی، فرهنگی پرداخته‌اند. مطالعاتی که درباره طرح احیاء حمام پیرزرگر اردبیل انجام شده است یکی از طرح‌های مرمتی می‌باشد که در زمینه حفاظت و مرمت، احیاء و اعطای کاربری مجدد به‌صورت حمام مورد پژوهش قرار گرفته است (زربخش،۱۳۹۰). قزوین یکی از شهرهایی است که دارای حمام‌های تاریخی بسیاری است. حمام میرحسن قزوین پس از اجرای عملیات حفاظت و مرمت، به فرهنگسرا تغییر کاربری داده است. لیکن مرمت‌های انجام گرفته در این حمام تنها در جهت حفظ ارزش‌های کالبدی بنا بوده و به اصالت بنا لطمه زده است. اکبری که از دیدگاه باستان‌شناسانه به مقوله حمام‌های تاریخی می‌نگرد؛ در مقایسه‌ای بین این حمام احیاء شده با باززنده‌سازی حمام صرافان بخارا و حمام‌های ترکیه که عملکرد موفقی در زمینه اعطای کاربری حمام دارند این پرسش را مطرح می‌سازد که آیا چنین اقدامی در ایران نیز ممکن و مفید است و اگر چنین کاری مقدور نیست آیا ممکن است کاربری همسان با کاربری اصلی به آن داده شود؟ (اکبری و دیگران،۱۳۹۰). در همین زمینه عدل به بررسی حمام‌های احیاء شده کرمان پرداخته است تا از این طریق به طرح احیای مناسبی برای حمام ابراهیم خان ظهیر دست یابد (عدل، ۱۳۹). طرح احیاء و تغییر کاربری حمام سرکاری قوچان و تبدیل آن به رستوران

با هدف باززنده‌سازی بافت با ارزش معماری سنتی شهر قوچان پژوهش دیگری است که در این زمینه انجام گرفته است (حسنی،۱۳۹۲). مقاله دیگری در خصوص حمام اتحادیه ارومیه به این موضوع اشاره می‌نماید که گرچه حفاظت و استحکام بخشیدن به یک بنا، نخستین اقدام حیاتی در حفظ آن است، ولی حضور دائمی انسان نیز نقش مهمی در تحکیم و نگهداری کالبد بنا ایفا می‌کند؛ همچنین به دلیل دقّت معماران گذشته در انتخاب و بهره‌گیری از دانش سازه‌ای و مصالح مناسب برای ساخت آن، به‌یقین بازگرداندن کاربری پیشین گرمابه به‌گونه‌ای معاصر، می‌تواند بهترین روش برای حفظ کالبد چنین بنایی در کنار حفظ اصالت آن باشد (شکاری نیری، صفری،۱۳۹۴). از سوی دیگر فهم نادرست از معیارهای اثرگذار بر احیای بافت‌های تاریخی، عامل اصلی شکست پروژه‌های باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ایرانی است. به همین دلیل محمدی زنجانی برای دست‌یابی به عوامل کلیدی تأثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی، به شناسایی معیارها و مؤلفه‌های مؤثر بر طرح‌های احیاء حمام‌ها می‌پردازد (محمدی زنجانی، امین‌زاده،۱۳۹۶).

واکاوی ویژگی‌های کالبدی حمام‌های تاریخی

استحمام و پاکیزه نمودن بدن، اجرای آداب و رسوم و شعائر مذهبی- آیینی، درمان و سلامتی (بر اساس طب سنتی) و نظایر آن شامل مراحل مختلفی است که باعث گردیده تا حمام‌های سنتی از فضاهایی با عملکردها و خصوصیات متفاوت تشکیل گردند. نحوه دسترسی به آب، حفظ دما، جدا کردن فضاهای پاک و ناپاک سه شرط اصلی ایجاد فضایی پیچیده و متفاوت در حمام‌ها در قیاس با سایر بناها است (نجفی، ۱۳۸۸). این شرایط و خصوصیات لازم باعث پیدایش الگوی معماری خاص و دقیقی برای حمام شده و فضاهایی چون دالان، هشتی ورودی، بینه، میان در، گرمخانه و خزینه را با سلسله مراتبی خاص ایجاد کرده است. به جهت درونگرا بودن و ارتباط کم با فضای بیرون، ورودی حمام نقش بسیار مهمی در رابطه با فضای بیرونی ایفا می‌کرده است. مهم‌ترین هدف در ترکیب و طراحی فضای ورودی حمام‌ها، جلوگیری از تبادل حرارتی ناخوشایند و غیرقابل کنترل بین فضای بیرون و فضای درون حمام بوده است تا به این ترتیب هوای داخل از حرارت کافی برخوردار باشد و در عین حال، وارد شوندگان یا خارج شوندگان از حمام در معرض تغییر ناگهانی هوا قرار نگیرند و انتقال از درون به بیرون و حرکت در خلاف این جهت به تدریج صورت گیرد. ساختمان حمام‌ها دارای پلان‌های چهار ایوانی با یک گنبد اصلی و در بعضی موارد، پلان چهار ایوانی کم‌عمق و به‌کارگیری ستون در سربینه و گرم‌خانه هستند (صفاران، ۱۳۸۲). معمولاً سربینه‌ها به صورت هشت‌ضلعی و یا گرد و نزدیک به گرد با فرمی مرکزگرا ساخته می‌شدند (نژاد ابراهیمی،۱۳۹۲). تزیینات سقف و دیوارها معمولاً همراه با کاربندی و با استفاده از نقوش هندسی به اجرا درمی‌آمده است.

معماری حمام و شرایط اقلیمی:

حمام محیطی نسبتاً بسته است و ارتباط کمی با شرایط اقلیمی و پیرامونی خود دارد اما با بررسی معماری حمام‌ها در اقلیم‌های مختلف تفاوت‌هایی در ساختار و معماری آن‌ها مشاهده می‌گردد. نوع کارکرد حمام و لزوم ایجاد شرایط آسایش مناسب موجب تغییرات و دگرگونی‌هایی در الگوی معماری و فضای داخلی این بناها با توجه به اختصاصات هر اقلیم و محیط شده است، به‌گونه‌ای که ضمن مشابه بودن الگوی اصلی معماری حمام‌ها، تفاوت‌هایی در بنا و ساختار آن‌ها در اقلیم‌ها و شرایط محیطی گوناگون مشاهده می‌شود (رشید نجفی، ۱۳۸۸). به طور خاص در گرمابه‌های اقلیم سرد نوع مصالح و تکنیک ساخت آن‌ها در کاهش مصرف سوخت نقش بسزایی داشته است (صفاران، ۱۳۸۵). این ویژگی تأثیرگذاری شرایط محیطی بر ساختمان و استفاده بهینه از شرایط محیطی و بومی از خصوصیات معماری سنتی ایران است که تحت عنوان خودبسندگی نامیده شده است (پیرنیا،۱۳۸۲).

ارزیابی ارزش‌های تاریخی مستتر در حمام‌ها:

هر اثر تاریخی علاوه بر ارزش‌های هنری و عملکردی که در زمان خلق آن مدنظر بوده، با گذشت زمان تغییراتی را درون خود پذیرا می‌شوند که خود ارزش‌های دیگری را نیز به همراه می‌آورد. باید توجّه داشت ارزش‌های حمام‌های تاریخی تاریخی فقط معطوف به گذشتهٔ آن نیست، در هر حالتی که باشند بنای کامل یا بنای ناقص دارای ارزش‌های متعدّدی جهت مداخلات حفاظتی و احیا هستند. این موضوع، زمینه‌ای را در زمان حال برای مواجهه با آن و گزینش مناسب از میان ارزش‌های متنوع

پیش رو به منظور رسیدن به کلیّتی در روند حفظ و احیای اثر فراهم می‌کند و فرآیندی خلاقانه را سبب می‌شود. مفهوم حفاظت، تجدید حیات و تداوم همه ارزش‌هایی است که در مقیاس معماری و بافت برای بنا قابل شناسایی بوده و امکان به فعلیت رساندن ظرفیت‌های بالقوه آن را فراهم می‌نمایند، هرچند دسته‌بندی و تعریف روشمند از ارزش و ارزیابی آن، مشکلاتی دارد که بخشی از این مشکلات، به خاطر مؤلفه‌های ارزشی بسیاری است که در آثار تاریخی- فرهنگی وجود دارد (نژادابراهیمی،۱۳۹۲). درنهایت، یافته‌های این مطالعات بیانگر آن است که شناخت و ارزیابی ارزش‌های مستتر در آثار تاریخی، پیش از فرآیند باززنده‌سازی، با انجام مطالعات جامع در تمامی حوزه‌های ارزشی حمام‌ها برای دست یافتن به شیوه‌های مداخله سازگار و مناسب برای هر اثری ضروری می‌نماید.

لایه‌های زمانی حمام‌های تاریخی

پژوهش‌هایی که در جهت کشف ارتباط بین افراد جامعه و حمام‌های تاریخی صورت می‌پذیرد، این بناها را به عنوان یک مکان دارای معنا معرفی می‌نمایند که از سه برهه زمانی عبور کرده‌اند؛ اول: زمان خلق و ساخت آن‌ها، دوم: هنگام استفاده به عنوان حمام و پایگاهی برای روابط اجتماعی و سرانجام زمان اکنون که به عنوان یک بنای تاریخی واجد ارزش‌های تاریخی و معمارانه و زیبایی‌شناسی، هم از بعد مادی و هم معنوی مطرح می‌گردند (مندگاری؛ محمدی،۱۳۹۱). پدیده‌شناسی زمان به عنوان بعد چهارم و اصل موجودیت اجسام در مطالعات علمی و فلسفی حفاظت و مرمت آثار تاریخی یکی دیگر از دغدغه‌های اندیشمندان و فیلسوفان این حوزه است و مطالعات بسیاری حول مفهوم زمان و درک انسان از زمان در ارتباط با آثار و اشیا تاریخی فرهنگی توسط آنان به انجام رسیده است (یوسف نژاد و فلامکی،۹۸۱۳). به همین دلیل در هنگام هرگونه مداخلات مرمتی و حفاظتی و باززنده‌سازی، کالبد اثر باید نمایان‌کننده دوره‌های معتبر ساخت و به کارگیری آن در طول زمان تاریخی‌اش باشد (حناچی و کوششگران،۱۳۹۰). بر این مبنا فرآیند حفاظت و مرمت برای ماندگاری اثر، درواقع به حفاظت رویداد یا حفاظت زمان در اثر می‌پردازد (یوسف نژاد،۱۳۹۸).

اصالت، هویت و یکپارچگی حمام‌های تاریخی

اصالت، هویت و یکپارچگی؛ سه مؤلفه مهم ارزشی در مقوله حفاظت از آثار و میراث فرهنگی مانند حمام‌های تاریخی هستند. بازشناسی این مؤلفه‌ها با توجه به معیارهایی که برخاسته از ویژگی‌های کارکردی حمام‌ها، به همراه ویژگی‌های کالبدی و فیزیکی آن‌ها است، صورت می‌گیرد. در تبیین این ارزش‌ها معیارهایی همچون قدمت؛ تجدید ناپذیر بودن، منحصر به فرد بودن، ارزش‌های مردم شناسانه؛ ادراکات زیبایی شناسانه و هنری اثر؛ و سایر معانی برخاسته از یک اثر تاریخی؛ نقش بسزایی دارند. ارزش اصالت هر اثر برگرفته از تعریفی است که از ماهیّت آن به دست می‌آید، بنابراین ممکن است بر اساس زمینه‌ای که ارزش اثر تاریخی در آن سنجیده می‌شود، تعبیرهای مختلفی داشته باشد. از سوی دیگر اصالت با حس تعلق‌خاطر به مکان، زنده کردن باورها و خاطرات و القاء حس مکان و معانی که یک مکان تاریخی می‌تواند داشته باشد، مرتبط است (ناسخیان و دیگران ۱۳۹۱ و سند نارا، ۱۹۹۴).

ویژگی‌های مکانی حمام‌های تاریخی

مکان فضایی است که برای فرد یا گروهی از مردم واجد معنی باشد. بنابراین مکان، جا یا قسمتی از بنا است که از طریق عواملی که در آن قرار دارد، صاحب هویت خاصی شده است (انصاری، ۱۳۹۶) حس مکان حاصل ارتباط درونی انسان، تصورات ذهنی او و ویژگی‌های محیطی پیرامون بنای تاریخی است و حس تعلق‌خاطر به مکان نیز ترکیبی پیچیده از معانی؛ نمادها و کیفیت‌هایی است که انسان به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه از فضا یا منطقه‌ای درک می‌کند (میرغلامی و آیشم،۱۳۹۵). حمام‌های تاریخی نیز همچون دیگر بناها، موجد رویدادهای اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، سیاسی و مذهبی هستند که یا به‌طور مستمر در آن‌ها اتفاق می‌افتاده و یا به طور ویژه وقوع رویداد خاصی در آن‌ها، ارزشی ورای سایر آثار به آن‌ها بخشیده است. از همین رو یکی از مهم‌ترین عواملی که به یک بنای تاریخی ارزش می‌دهد ارتباط مؤثر انسان با مکان و فضای اثر است. همخوانی الگوهای کالبدی بنا با الگوهای رفتاری، بالا بردن کیفیت فضا و انعطاف‌پذیر ساختن فضا، سه محوری هستند که در طراحی حمام‌ها مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند (احمدی‌نژاد و نژاد ابراهیمی،۱۳۹۲). و همچنین برای

سنجش مفهوم حس مکان در فضاهای شهری چهار مؤلفه بر نحوه و میزان مداخلات باززنده‌سازی و اعطای کاربری نقش مهمی ایفا می‌نمایند. هر کدام از این مؤلفه‌ها نیز با معیارهای مختلفی سنجیده شده و در نهایت هر چهار مؤلفه کالبدی - محیطی، کارکردی-عملکردی، اقتصادی - اجتماعی، کالبدی- ادراکی در ارتباط با یکدیگر نه تنها موجد حس تعلق مکان خواهند بود بلکه میزان مداخلات حفاظتی و باززنده‌سازی در بناهایی مثل حمام‌های تاریخی را تعیین خواهند کرد (میرغلامی و آیشم، ۱۳۹۵).

تعیین معیارهای تأثیرگذار بر انتخاب کاربری سازگار با حمام

معیار، ابزار قضاوت برای انتخاب است. معیارها همیشه وجود دارند اما وزن آن‌ها باهم متفاوت است. برای اعطای کاربری به حمام‌ها و باززنده‌سازی آن‌ها بایستی معیارهایی را در نظر گرفت تا بر اساس آن‌ها بتوان گزینه‌هایی را برای تغییر کاربری انتخاب نمود. این امر با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چند معیاره یا چند شاخصه‌ای، انجام می‌پذیرد. معیارهایی که در این پژوهش ارائه می‌گردد برگرفته از معیارهایی است که از ادبیات تحقیق استخراج شده است (پندیدن، ۱۳۸۸؛ محمدی زنجانی و امین زاده، ۱۳۹۶). از دیگر سو انطباق این معیارها با ضوابط، منشورها و اصول مرمتی و هماهنگی این معیارها با قوانین و الزامات کنونی در حوزه میراث فرهنگی توسط اقبالیان و نظری (۱۳۹۶) بررسی گشته است (جدول ۱).

جدول ۱- تعیین عوامل بنیادی مؤثر بر باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی. منبع: نگارندگان با اقتباس از ادبیات تحقیق (پندیدن، محمدی زنجانی،۱۳۹۶، اقبالیان و نظری،۱۳۹۶)

معیارها	مؤلفه‌ها
رضایت و همکاری مالکین، متولیان و سیاست‌گزاران	تغییر دیدگاه مسئولان به سمت نگاه بلندمدت به امر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی توجه به وجود مدیریت یکپارچه شهری در زمینه‌ی باززنده‌سازی مجموعه‌های تاریخی افزایش حساسیت مسئولان به فرسودگی و آثار مخرب احتمالی و جبران‌ناپذیر بر حمام‌های تاریخی
قوانین و مقررات حقوقی	توجه به مجموعه قوانین مدون مرتبط در زمینه‌ی حفاظت و مرمت و باززنده‌سازی و الزام اجرایی بودن آن‌ها در حوزه‌های میراث فرهنگی، شهرداری و... ضوابط و مقررات ملی عرصه و حریم اثر تاریخی و محیط پیرامون آن توجه به اینکه هرگونه ساخت و ساز و عملیات عمرانی در محدوده اثر تاریخی ممنوع بوده و تنها با اخذ مجوز از سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری میسر می‌باشد.
تأمین بودجه و منابع هزینه	تخصیص تسهیلات مالی از سوی دولت به جهت طرح‌های باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی توجه دادن ذینفعان به سودآور بودن سرمایه‌گذاری در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی ضرورت آشنایی سرمایه‌گذاران با ارزش‌های حمام‌های تاریخی و مقتضیات باززنده‌سازی آن‌ها توجه دادن بخش‌های دولتی و خصوصی، تعاونی‌های منطقه و انجمن‌های مردم‌نهاد به سرمایه‌گذاری توجه به منافع اقتصادی پروژه برای سرمایه‌گذاران
حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی	اهمیت شناخت عوامل طبیعی و انسانی مؤثر در فرسایش حمام‌های تاریخی و بازدارندگی ضرورت استفاده از منشورهای مرمتی اصول و قوانین و مبانی نظری مرمتی در جهت حفاظت و مرمت و باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی اولویت‌بندی مراحل مداخله در احیای حمام‌های تاریخی (حوزه‌های مرمت و بازسازی، حفاظت و باززنده‌سازی) میزان مداخله کالبدی در بناهای تاریخی و رعایت سطح مداخله مجاز در کالبد بنا در روند باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی رعایت ظرفیت تحمل بنا از منظر فیزیکی، زیست‌محیطی و اجتماعی و رعایت میزان فشاری که هر کاربری به بنا تحمیل می‌کند
حفظ ارزش‌های تاریخی- فرهنگی و کارکردی	حفظ ارزش‌های معماری و زیبایی شناسانه حمام‌ها در هرگونه مداخلات معطوف به احیا حفظ هویت تاریخی –اجتماعی اثر با حفظ ارزش‌های ماندگار الزام به حفظ اصالت و یکپارچگی در فرآیند باززنده‌سازی بنا توجه به ارزش‌های کارکردی- فرهنگی و اجتماعی حمام‌های تاریخی اهمیت قابل شناسایی بودن لایه‌های زمانی و تاریخی اثر در فرایند مداخلات باززنده‌سازی حفظ هویت تاریخی اثر، اثرگذاری بر بافت پیرامون، امکان مشارکت مردم، اولویت نوسازی با توجه به فرسودگی کالبدی، امکان‌پذیری و اجرایی بودن طرح

معاصرسازی (به‌روزرسانی و مدرنیزاسیون)	ایجاد فضاهای نو در فرایند باززنده‌سازی نقش تقویت حس مکان و حفظ هویت شهری حمام‌های تاریخی در طی فرآیند باززنده‌سازی میزان هماهنگی اجزای جدید اضافه شده به بنا با اجزای قدیمی توجه به هرگونه تغییرات احتمالی آینده‌ی سبک زندگی ساکنان بافت پیرامون حمام‌های تاریخی امکان‌پذیری و اجرایی بودن طرح
انطباق‌پذیری	انطباق عملکرد جدید و الزامات آن با کالبد بنا میزان هماهنگی عملکرد جدید با کاربری پیشین بنا میزان اثرگذاری طرح‌های باززنده‌سازی بر بافت پیرامون
اصل مشارکت گروه‌های ذینفع و مردم منطقه	توجه به جایگاه مردم در طرح‌های باززنده‌سازی (به کارگیری پتانسیل‌های بومی انسانی، اجتماعی و فرهنگی) آموزش و ترویج و آگاهی بخشی عمومی پیرامون باززنده‌سازی حمام‌های سنتی ایرانی جلب نظر ذینفعان اعم از مسئولان و مردم منطقه و امکان مشارکت مردم از ابتدا تا انتهای پروژه
توسعه اجتماعی و اقتصادی	بالا بردن سطح زندگی ساکنین با فعالیت‌های اقتصادی به واسطه احیاء و باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی به کارگیری نیروهای بومی در جهت خودکفایی ساکنین با ایجاد فرصت‌های شغلی بالا بردن همبستگی اجتماعی و توانمندسازی گروه‌های اجتماعی و تقویت وضع اقتصادی ساکنین بافت استفاده اقتصادی بهینه از بناهای تاریخی ایجاد مراکز اشتغال محلی، رونق صنایع‌دستی به واسطه احیای حمام‌های تاریخی
توسعه‌ی صنعت گردشگری	ضرورت تقویت زیرساخت‌های شهری برای جلب افزون‌تر گردشگران ملی و فراملی در پیرامون حمام‌های تاریخی احیاء و کاربردی کردن حمامهای ارزشمند تاریخی به عنوان فرصت رونق و توسعه گردشگری توجه به ارزش‌های فرهنگی همراه با توسعه گردشگری

انتخاب گزینه‌های مناسب اعطای کاربری به حمام‌های تاریخی

با مروری بر تجربه باززنده‌سازی و احیای حمام‌های سنتی در ایران می‌توان به این نتیجه نسبی رسید که مداخله نامناسب در مرحله حفاظت و مرمت و همچنین اعمال کاربری باعث تعریف کاربری ناهمگون و ناسازگار با خود بنا شده است. در بسیاری از مواقع، عملکرد جدید و گاه نامرتبط با ماهیت حمام برای استقرار یافتن در کالبد آن، مداخلات بسیاری را باعث شده که کیفیت فضایی حمام را با مخاطره مواجه سازد؛ بنابراین برای تعیین کاربری سازگار و منطبق با بنای حمام تاریخی ضرورت دارد تا به ارتباط بنا با اجزای وجودی آن و همچنین با بافت پیرامون آن توجه ویژه‌ای گردد. از آنجایی که در اعمال کاربری، مداخلات معاصر سازی یکی از ملزومات این اعطای کاربری است. تعیین عملکرد جدید با توجه به ظرفیت‌های اثر و بافت پیرامون آن، حدود مداخله مرمتی و باززنده‌سازی را در هنگام احیاء مشخص می‌نماید. بررسی و مطالعه ویژگی‌های فضایی و هندسی فضاهای داخلی حمام، تناسب و فرم آن‌ها، تزیینات و کاربندی‌های زیبایی که در سقف و دیوارها بخصوص در بینه و هشتی ورودی به کار رفته است از مهم‌ترین این موارد است. این انطباق یا عدم انطباق ویژگی‌های حمام‌ها با کاربری جدید، در جدول زیر بیان شده است (جدول ۲).

جدول ۲- ویژگی‌های ذاتی فضای معماری حمام‌ها و تطابق این فضاها در طرح تغییر کاربری. (منبع: نگارندگان)

ردیف	ویژگی ذاتی فضای حمام	ملاحظات فضای جدید در تغییر کاربری
۱	در دیدرس نبودن حوزه‌های حرارتی از جمله تون حمام و گربه روها	مناسب برای آشپزخانه در رستوران و کافی‌شاپ یا بخش ایجاد حرارت سونا و آب‌درمانی
۲	وجود فضاهای متعددی که دارای عملکرد مختص خود بوده به‌گونه‌ای که هیچ فضای فاقد کاربری در حمام وجود ندارد.	بلااستفاده رها شدن و از بین رفتن بسیاری از این فضاها در هنگام مداخلات مرمتی و باززنده‌سازی و اعطای کاربری جدید
۳	انعکاس صوت و پژواک بالای صدا در فضای حمام	برای فضای مطالعه و کتابخانه نامناسب و برای سالن موسیقی و تئاتر مناسب
۴	استفاده از تزیینات ملون با رنگ‌های متنوع در بخش‌های مختلف حمام	برای موزه و گالری و نمایشگاه نامناسب به دلیل نیازمند بودن به فضاهایی ساده، بی‌پیرایه و دارای رنگ‌های روشن به ویژه سفید جهت تمرکز بخشی بر آثار
۵	استفاده از تزئینات کاشی، آهک گچ و آجرکاری در حمام‌ها	برای نمایشگاه‌های صنایع‌دستی و فعالیت در حوزه کودک مناسب

توجه به ماهیت فعالیت‌های جدید که در جدول شماره ۲ نشان داده شد، قسمت‌های با ارزش خرده فضاهای حمام یا از چرخه استفاده خارج شده و یا در نمونه‌هایی که اعمال کاربری جدید به فعالیت‌های فرهنگی از جمله موزه، گالری، کتابخانه و یا حتی مهدکودک اختصاص یافته، عدم تطابق آن‌ها کاربری جدید را با مشکل مواجه می‌سازد. این امر در نهایت منجر به کم رونقی حمام تغییر کاربری یافته به لحاظ اقتصادی گشته و در نهایت چنین عملکردهایی دوام چندانی نداشته و سرانجام سرزندگی اقتصادی در زندگی مردم که یکی از اهداف اصلی باززنده‌سازی بناها و بافت‌های تاریخی است، موفقیت چندانی پیدا نخواهد نمود. بر این اساس می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که اغلب مواقع میان برنامه‌هایی که در طرح‌های مرمت و باززنده‌سازی در نظر گرفته می‌شود با ظرفیت‌های کالبدی حمام‌های ایرانی، عدم تطابق و ناهمگونی وجود دارد [۲]، در نتیجه ضرورت دارد تا نسبت به ظرفیت‌های باززنده‌سازی هر کدام از این بخش‌ها شناخت کاملی انجام پذیرد. با دست‌یابی به شناختی که با پژوهش‌های تاریخی و باستان‌شناسانه (اکبری،۱۳۹۰) به دست می‌آید، می‌توان به شیوه‌های مناسب مداخله جهت باززنده‌سازی در حمام‌های تاریخی دست یافت. بر این اساس ابتدا گزینه‌های مناسب برای اعطای کاربری به حمام‌های تاریخی شناسایی شده (باشتنی و دیگران، ۱۳۹۴؛ انصاری و دیگران، ۱۳۹۶؛ پندیدن، ۱۳۸۸) و سپس این گزینه‌ها با توجه به فعالیت‌های سازگار با بنای حمام و بافت پیرامونی آن انتخاب می‌شود (جدول ۳).

جدول ۳ –گزینه‌های پیشنهادی برای اعطای کاربری به حمام‌های تاریخی (منبع: نگارندگان و پندیدن، باشتنی و انصاری، ۱۳۸۸)

گزینه‌های پیشنهادی	فعالیت‌های مناسب با ویژگی‌های کالبدی حمام‌ها
بهداشتی درمانی	حمام سنتی، حمام مدرن (سونا و جکوزی، ماساژ و...) مراکز درمانی با تکنیک‌های نو (یوگا، مراقبه، جلسات درمان گروهی روانشناسی و ...)
ورزشی	زورخانه، ورزش‌های بدنسازی و هوازی، پینگ‌پنگ و شطرنج و ...
فرهنگی هنری	موزه، گالری نقاشی و عکاسی و... سالن اجرای موسیقی و نمایش و روحوضی و سایر برنامه‌های هنری
صنایع‌دستی و هنری	آموزشگاه، نمایشگاه، فروشگاه و کارگاه‌های صنایع‌دستی و هنرهای سنتی
پذیرایی	رستوران و چایخانه و قهوه‌خانه و شربت‌خانه و...
موسسه و شرکت	تجاری و اداری؛ انجمن‌های حمایت از میراث فرهنگی، کانون‌ها و آموزشگاه‌های غیر هنری

پیشینه و موقعیت حمام‌های تاریخی اردبیل:

اردبیل در منطقه اقلیمی سرد و کوهستانی قرار گرفته است. به همین دلیل معماری بناها و بافت تاریخی شهر نیز تحت تأثیر این اقلیم قرار گرفته است. تأثیر شرایط اقلیمی بر ساختار کالبد بنا و پوشش حمام‌ها و سامانه حرارتی آن‌ها نشان از تفاوت الگوی معماری حمام‌های اقلیم سرد با سایر اقلیم‌ها دارد. با بررسی ویژگی‌های سامانه گرمایشی و نحوه استفاده از سوخت برای تأمین انرژی در بناها و به ویژه حمام‌های این منطقه می‌تواند به عنوان الگویی در تأمین انرژی گرمایشی در طرح‌های حفاظت و مرمت مورد استفاده قرار گیرد (شقاقی، ۱۳۸۷) (خضریان،۱۳۹۴). این امر می‌تواند محدوده عملیات مداخله و باززنده‌سازی حمام‌ها را مشخص سازد. تاکنون تعداد ۲۴ حمام در اردبیل شناسایی شده است که ۹ حمام کاملاً تخریب گشته و دیگر وجود ندارند، ۷ حمام متروک شده و ۲ حمام دایر می‌باشد. در این میان ۵ حمام تاریخی نیز مرمت شده‌اند. حمام‌های شیخ، ابراهیم‌آباد و آقاتقی پس از مرمت، تغییر کاربری داده شده و تبدیل به موزه و رستوران گشته‌اند. حمام پیرزرگر و یعقوبیه هنوز در دست مرمت بوده و طرح اعطای کاربری آن‌ها در دست اقدام است. حمام قاجاری یعقوبیه [۲] در تاریخ ۱ مهر ۱۳۸۲ با شماره ثبت ۱۰۳۴۸ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده و در حال حاضر بنا در دست مالک شخصی و با همکاری میراث در دست مرمت می‌باشد (تصویر ۱).

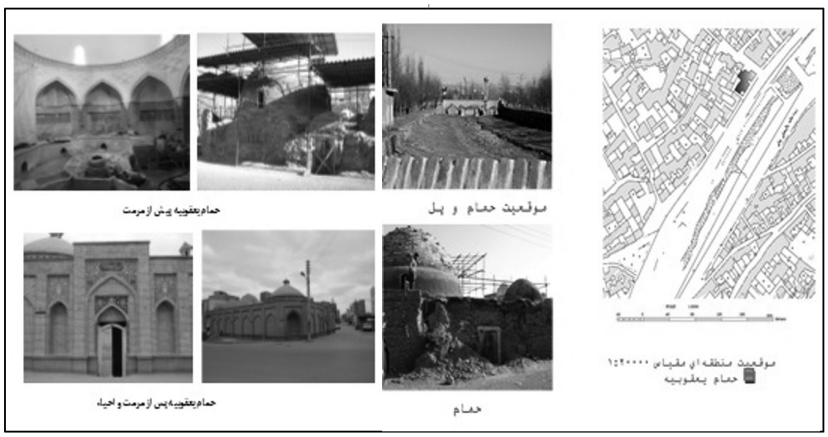

تصویر ۱= نقشه قرارگیری پل و حمام یعقوبیه، تصاویر پیش و پس از مرمت (منبع: نگارندگان)

ویژگی‌های معماری حمام یعقوبیه:

حمام یعقوبیه نیز مانند بقیه حمام‌های سنتی ایرانی دارای فضاهای اصلی است (نقشه ۱). درب ورودی حمام یعقوبیه از جنس چوب همراه با تزئینات فلزی است. عرض آن به اندازه رفت و آمد یک نفر و مناسب با اقلیم سرد منطقه و رو به جهت جنوب غربی طراحی گشته است. این طراحی به علت نیاز به انرژی گرمایی با توجه به اقلیم بسیار سرد استان اردبیل، در جهت دریافت بیشترین انرژی گرمایی از خورشید قرار گرفته است. در کل مجموعه اصول معماری چون اصل تعادل و توازن، اصل محورگرایی، اصل ناهمگونی (تباین)، اصل برتری برون‌گرایی بر درونگرایی، اصل فضای میاندر (واسط، فاصله انداز، مبدل، رابط)، اصل مردم‌واری، اصل سلسله مراتب، اصل سیالیت، اصل شفافیت، اصل استقلال فضایی به چشم می‌خورد. تزیینات این حمام شامل آجرچینی‌های زیبایی در سقف‌ها بوده و گچ در تزیینات بین کاربندی‌ها به کار رفته است (جدول ۴). در نقشه شماره ۱ فضاهای داخلی حمام، ارتباطات بین آن‌ها و مسیر حرکتی همراه با نفشه و برش‌ها نشان داده شده است.

جدول ۴- تزئینات آجری حمام یعقوبیه (منبع: نگارندگان)

کاربندی فضای سربینه	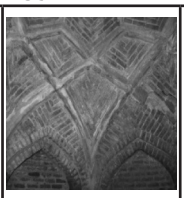	چفد داخل بینه پنج اوهفت کند		آجرچینی گنبد به صورت رگچین	
کاربندی آسمانه بورت ترکین		اجرای طاق به شیوه رومی		قسمتی از کاربندی ترنج، در قسمت بینه	

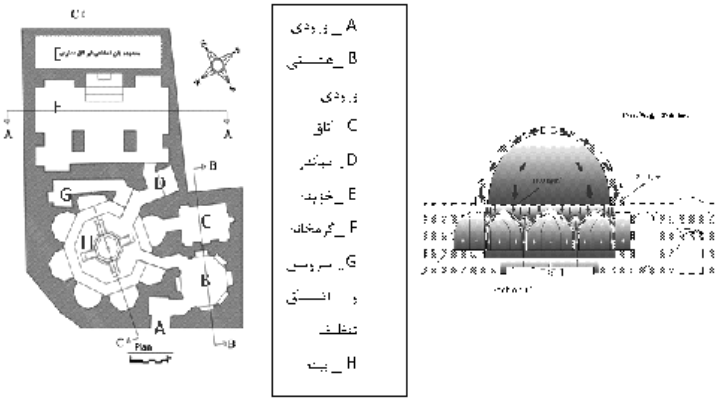

نقشه ۱- موقعیت فضاهای حمام (منبع: نگارندگان)

آسیب‌های وارده بر حمام در گذر زمان:

مهم‌ترین دلیل تخریب این حمام، متروک ماندن آن است. به این دلیل با از دست دادن کاربری اولیه آبی که در خزینه‌های حمام زنانه و مردانه حتی پس از متروکه شدن باقی مانده بود، با گذر زمان به صورت رطوبت شدید از دیوارهای شمالی بنا وارد بنا شده و با خاموش ماندن تون حمام و عبور نکردن هوای گرم از گربه‌روهای گرمخانه، رطوبت صعودی نیز از کف حمام که پایین‌تر از سطح زمین قرار دارد بالا آمده و به رطوبت قبلی اضافه شده بوده است. رطوبت نزولی نیز از روزنه‌های سقف وارد بنا شده و محیط کاملاً خیسی را ایجاد کرده بودند. از سوی دیگر مصالح این بنا با قدمتی بیش از ۱۵۰ سال کارایی خود را از دست داده‌اند. از طرفی هم این بنا در اقلیم بسیار سرد شهر اردبیل واقع شده و زمستان‌های بسیار سردی دارد. حضور رطوبت در فصول سرد سال، باعث یخ‌زدگی شدید و عمیق آب در کل جرزهای آجری و ساختارهای آهکی گردیده به‌گونه‌ای که تقریباً هیچ سطح آجری و تزیینات سالم و قابل نگهداری به عنوان سطح اصلی وجود ندارد.

حفاظت، مرمت و احیاء حمام یعقوبیه:

در طرح مرمت، حمام یعقوبیه اردبیل به عنوان رستوران در نظر گرفته شده بود. به همین دلیل کلیه مداخلات مرمتی بر مبنای همین کاربری صورت پذیرفت. مهم‌ترین مداخلات حفاظتی و مرمتی انجام گرفته در این بنا، اجرای مجدد لایه آجری تخریب شده در دیوارهای ورودی با آجرهای جدید و تغییر ملات از ترکیبات آهکی به ترکیب سیمان و اندود گچی بوده است. این تغییر در اجرای ملات به دلیل تغییر کاربری بنا از مرطوب (حمام) به خشک (رستوران) می‌باشد. (نقشه ۲)

نقشه ۲- تغییرات انجام شده در فضای داخلی حمام

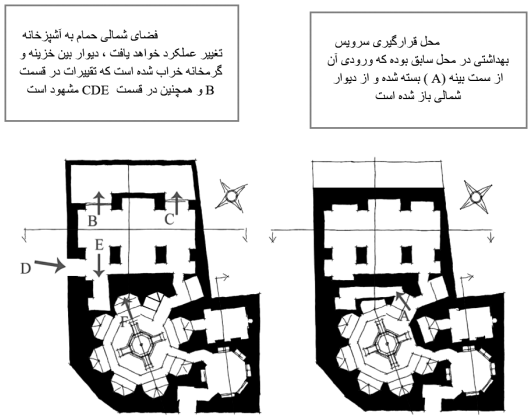

در جدول شماره ۵ دسته‌بندی اقدامات حفاظتی و مرمتی انجام شده در این حمام همراه با مؤلفه‌ها و معیارهای وابسته به آن بیان شده است. در این تغییر کاربری تنها به جنبه اقتصادی و حفاظت کالبدی بنا در اعطای کاربری رستوران توجه شده است. متأسفانه این امر بدون در نظر گرفتن ارزش‌های کارکردی و مکانی یک حمام تاریخی و بدون توجه به ماهیت آن انجام گرفته است. فردی که در این مکان قرار می‌گیرد تنها کالبد فیزیکی حمام را نظاره‌گر خواهد بود.

جدول ۵_دسته‌بندی مداخلات انجام گرفته در حمام یعقوبیه با توجه به معیارها و مؤلفه‌های مداخله (منبع نگارنده)

آسیب‌ها	مداخلات انجام گرفته	نوع مداخله	شیوه باززنده‌سازی	معیار	مؤلفه
متروکه شدن و تخریب نسبی حمام	حفاظت، مرمت، باززنده‌سازی معاصر سازی	نوسازی، بهسازی، بازسازی	حفاظت، احیا، تغییر کاربری	حفاظت و احیاء	کلیه ارزش‌های تاریخی- فرهنگی و کارکردی و کالبدی
حذف رطوبت	کانال‌کشی، تخریب خزینه و تبدیل آن	نوسازی و بروزسازی	حفاظت و عیب زدایی	حفاظت	بازدارندگی عوامل آسیب‌رسان
تخریب ملات مورد استفاده	تغییر ملات آهک و ساروج به گچ و سیمان	نوسازی	تبدیل و دگرگونی متناسب کردن	معاصر سازی	انطباق‌پذیری با تغییر کاربری
تخریب آجرها بر اثر رطوبت	مرمت و تعویض آجرهای تخریب شده	بازسازی، نوسازی، پاک‌سازی	تبدیل و بازسازی و نوسازی	احیا و نوسازی	هویت و اصالت و یکپارچگی
دیوارهای بیرونی	دیوارکشی	نوسازی، بازسازی	تبدیل و بازسازی و نوسازی	احیا و نوسازی	تمامیت

و ورودی اصلی	دیوارکشی	نوسازی و بازسازی	تبدیل و بازسازی و نوسازی	احیاء	تمامیت
درب چوبی اصلی ورودی	مرمت و حفاظت در چوبی	بازسازی	حفاظت	احیا و نوسازی	اصالت و هویت
تبدیل بخش شمالی حمام به آشپزخانه	مرمت دیوارها، نصب درهای شیشه‌ای در دیوار شمالی گرمخانه به آشپزخانه	بهسازی، بازسازی	گسترش دادن مدرنیزاسیون، تغییر کاربری	معاصر سازی	خلق فضاهای جدید، معاصر سازی
تغییر ورودی سرویس‌های بهداشتی	حذف در سرویس‌ها از بینه و انتقال در به گرمخانه و پر کردن دالان ورودی سرویس‌ها از قسمت بینه	تخریب و بازسازی	گسترش دادن و مدرنیزاسیون	معاصر سازی	انطباق کاربری جدید با کالبد حمام
کف سازی	تعویض آجرفرش تخریب شده با آجرفرش‌های جدید	تعمیر و بازسازی	احیاء کردن عیب‌زدایی کردن	نوسازی	تمامیت
تغییر کاربری گرمخانه	تخریب دیوارهای شمالی و اجرای یک پنجره و یک در در دو طرف خزینه و تخریب خزینه	تخریب و نوسازی	مدرنیزاسیون و گسترش دادن	معاصر سازی	انطباق کاربری جدید آشپزخانه با گرمخانه به‌عنوان بخشی از رستوران
تغییر کاربری حمام	تغییر از حمام با فضای مرطوب به رستوران با فضای خشک	کلیه روش‌های مداخله	کلیه شیوه‌های باززنده‌سازی	تغییر کاربری	مرمت و احیاء

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۶ پاییز ۹۸
No.56 Autumn 2019

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر در سامانه‌ای کیفی و کمی می‌باشد و با روش تحلیلی به جمع‌آوری داده‌ها، بر اساس یافته‌های تحقیقات پیشین و مستندات و مطالعات میدانی می‌پردازد. گردآوری داده‌ها با بررسی متون و پژوهش‌های انجام شده در زمینه مداخلات باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی در حوزه پیشینه و ادبیات نظری پژوهش انجام گرفته است. از آنجایی که این پژوهش به صورت موردی بر روی حمام تاریخی یعقوبیه انجام می‌گیرد، با تهیه تصاویر و نقشه به صورت مشاهده و تحلیل به ساختارشناسی معماری حمام یعقوبیه و مداخلات مرمتی و باززنده‌سازی آن می‌پردازد. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها با استفاده از تحلیل محتوای کیفی هر یک از فضاهای حمام تاریخی یعقوبیه با روش تصمیم‌گیری چند معیاره، (MCDM) [۴] و انتخاب روش تصمیم‌گیری چند شاخصه‌ای، [۵] (MADM) و با استفاده از روش AHP [۶] و تاپسیس، اقدام به استخراج معیارهای سنجش مؤلفه‌ها و انتخاب گزینه‌های مناسب و سازگار با حمام تاریخی می‌نماید. در ادامه با استفاده از پرسشنامه‌ای، عوامل تعیین شده در اختیار ۱۰ نفر از خبرگان آگاه و متخصص در زمینه باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی قرار گرفته، پس از اینکه شاخص‌های مؤثر در حوزه‌ی مرمت ابنیه و حمام‌های تاریخی شناسایی شدند، نوبت به تعیین درجه اهمیت هر یک از شاخص‌ها می‌رسد که در این پژوهش با توجه به معیارها و مؤلفه‌ها به دست آمده، در جدول شماره ۱ وزن دهی و بررسی مؤلفه‌های این ابعاد از دیدگاه خبرگان در مورد حمام تاریخی یعقوبیه با استفاده از روش تصمیم‌گیری چند شاخصه‌ای و روش AHP مورد تحلیل و ارزیابی کمی و کیفی قرار گرفته است. (اصغرپور، ۱۳۸۸). (نمودار ۳)

نمودار ۳- دسته‌بندی مدل تصمیم‌گیری چند معیاره در حمام تاریخی (منبع گارنده) یافته‌های پژوهش

فرایند تحلیل سلسله مراتبی یکی از معروف‌ترین فنون تصمیم‌گیری چند منظوره است که اولین بار توسط توماس ال. ساعتی عراقی الاصل در دهه ۱۹۷۰ ابداع

گردید. فرایند تحلیل سلسله مراتبی منعکس‌کننده رفتار طبیعی و تفکر انسانی است. این تکنیک، مسائل پیچیده را بر اساس آثار متقابل آن‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد و آن‌ها را به شکلی ساده تبدیل کرده به حل آن می‌پردازد (عطایی، ۱۳۸۹). در این پژوهش با استفاده از تحلیل سلسله مراتب روش AHP و با توجه به پرسش‌های مطرح شده در پرسشنامه رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی اردبیل چهار گزینه حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی با وزن ۰,۲۲۹ رتبه اول و حفظ ارزش‌های تاریخی - فرهنگی و کارکردی رتبه دوم و تأمین بودجه و منابع هزینه، رتبه سوم و معاصرسازی (به‌روزرسانی) به عنوان معیارهای اصلی مرمت حمام تاریخی یعقوبیه در اولویت قرار گرفتند (جدول ۶).

جدول ۶: وزن معیارها (منبع نگارندگان)

نام معیار	کد	وزن معیار	رتبه
انطباق‌پذیری	C1	۰,۰۶۲	۷
رضایت و همکاری مالکین، متولیان و سیاست‌گذاران	C2	۰,۰۶۴	۶
حفظ ارزش‌های تاریخی - فرهنگی و کارکردی	C3	۰,۲۰۴	۲
تأمین بودجه و منابع هزینه	C4	۰,۱۵۲	۳
معاصرسازی (به‌روزرسانی)	C5	۰,۱۱۶	۴
توسعه اجتماعی و اقتصادی	C6	۰,۰۲۷	۱۰
اصل مشارکت گروه‌های ذینفع و مردم منطقه	C7	۰,۰۳۳	۹
قوانین و مقررات حقوقی	C8	۰,۰۳۸	۸
توسعه‌ی صنعت گردشگری	C9	۰,۰۷۴	۵
حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی	c10	۰,۲۲۹	۱

نتایج روش تاپسیس [۷]

تاپسیس به عنوان یک روش تصمیم‌گیری چند شاخصه، روشی ساده ولی کارآمد در اولویت‌بندی محسوب می‌شود. این روش در سال ۱۹۹۲ توسط چن و هوانگ مطرح شده است (قدسی پور،۱۳۸۱). در این بخش از روش تاپسیس برای رتبه‌بندی گزینه‌های پیشنهادی پژوهش که در قسمت ۵ گزینه پیشنهادی برای اعطای کاربری به حمام تاریخی یعقوبیه که در جدول شماره ۳ آورده شده استفاده می‌شود که مراحل به شکل زیر می‌باشد.

۱. تشکیل ماتریس تصمیم

اولین گام در روش تاپسیس تشکیل ماتریس تصمیم می‌باشد ماتریس تصمیم این روش یک ماتریس سطری ستونی می‌باشد که شاخص‌ها (۱۰ معیار پژوهش مؤلفه‌های مؤثر در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی) در ستون و گزینه‌ها (کاربری‌های حمام) در سطر قرار می‌گیرند و هر سلول نیز ارزیابی هر کاربری حمام بر اساس هر شاخص می‌باشد. این ماتریس تصمیم توسط ۱۰ خبره با استفاده از طیف ۱ تا ۵ تکمیل شده سپس با روش میانگین حسابی ادغام می‌شود که در جدول شماره ۷ آورده شده است.

جدول ۷: ماتریس تصمیم تاپسیس

نوع کاربری	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
بهداشتی درمانی	۳,۸	۳,۷	۳,۹	۴	۳,۷	۳,۵	۴,۲	۴,۴	۴,۳	۳,۹
ورزشی	۲,۴	۳,۳	۲,۶	۱,۸	۳,۲	۲,۸	۲,۸	۲,۸	۳,۵	۲,۷
فرهنگی هنری	۳,۳	۴,۱	۳	۲,۸	۳,۶	۳,۵	۳,۷	۳,۸	۴,۲	۳,۹
صنایع‌دستی و هنری	۳,۶	۳,۹	۳,۳	۲,۶	۳,۵	۳,۲	۳,۳	۳,۵	۳,۸	۳,۷
پذیرایی	۲,۵	۲,۷	۳	۳,۲	۳,۵	۳,۲	۳,۹	۳,۸	۳,۳	۳,۱
موسسه و شرکت	۲,۹	۲,۴	۳	۳,۴	۲,۹	۲,۷	۲,۵	۳	۲,۶	۳,۱

۲. نرمال‌سازی ماتریس تصمیم

در این گام با استفاده از رابطه ۳ ماتریس تصمیم را نرمال می‌کنیم. به بیان دیگر برای نرمال‌سازی کافیست هر درایه ماتریس تصمیم اولیه را بر جذر مربعات درایه‌های ستونش تقسیم کرد که در جدول شماره ۸ آورده شده است. ($r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}^2}}$).

جدول ۸: ماتریس تصمیم نرمال تاپسیس

نرمال	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
بهداشتی درمانی	۰,۴۹۶	۰,۴۴۳	۰,۵۰۴	۰,۵۳۶	۰,۴۴۳	۰,۴۵۱	۰,۴۹۷	۰,۵۰۰	۰,۴۷۹	۰,۴۶۴
ورزشی	۰,۳۱۳	۰,۳۹۵	۰,۳۳۶	۰,۲۴۱	۰,۳۸۳	۰,۳۶۱	۰,۳۳۱	۰,۳۱۸	۰,۳۹۰	۰,۳۲۱
فرهنگی هنری	۰,۴۳۱	۰,۴۹۱	۰,۳۸۸	۰,۳۷۵	۰,۴۳۱	۰,۴۵۱	۰,۴۳۸	۰,۴۳۲	۰,۴۶۸	۰,۴۶۴
صنایع‌دستی و هنری	۰,۴۷۰	۰,۴۶۷	۰,۴۲۷	۰,۳۴۹	۰,۴۱۹	۰,۴۱۳	۰,۳۹۰	۰,۳۹۸	۰,۴۲۴	۰,۴۴۰
پذیرایی	۰,۳۲۶	۰,۳۲۴	۰,۳۸۸	۰,۴۲۹	۰,۴۱۹	۰,۴۱۳	۰,۴۶۱	۰,۴۳۲	۰,۳۶۸	۰,۳۶۹
موسسه و شرکت	۰,۳۷۸	۰,۲۸۸	۰,۳۸۸	۰,۴۵۶	۰,۳۴۷	۰,۳۴۸	۰,۲۹۶	۰,۳۴۱	۰,۲۹۰	۰,۳۶۹

۳. وزن‌دار کردن ماتریس نرمال

در این گام باید وزن و اهمیت معیارها را در ماتریس نرمال ضرب کنیم. وزن معیارهای مؤثر در باززنده‌سازی حمام‌های تاریخی در این بخش با استفاده از روش مقایسات زوجی AHP محاسبه می‌شود که ابتدا باید ۱۰ معیار با یکدیگر مقایسه زوجی شده سپس ماتریس مقایسه زوجی نرمال شود برای نرمال‌سازی باید هر درایه را بر جمع درایه‌های ستونش تقسیم کرد سپس با میانگین حسابی از درایه‌های هر سطر ماتریس نرمال شده، وزن هر معیار به دست می‌آید که به صورت خلاصه در جدول شماره ۹ آورده شده است.

جدول ۹: مقایسه زوجی و وزن معیارها

ردیف	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	وزن معیار
اتطباق پذیری	۱	۰.۵۳۹	۰.۲۱۱	۰.۲۸۶	۰.۵۷۸	۳.۵۷۴	۳.۰۰۷	۲.۰۲۴	۰.۸۴۱	۰.۲۳۱	۰.۰۶۲
رضایت و همکاری و مالکین، متولیان سیاستگزاران	۱.۸۵۵	۱	۰.۱۹۹	۰.۶۰۱	۰.۵۵۲	۲.۶۸۱	۲	۱.۹۳۱	۰.۶۲	۰.۱۸۳	۰.۰۶۴
حفظ ارزشهای تاریخی_ فرهنگی و کارکردی	۴.۷۳۹	۵.۰۲۵	۱	۱.۱۲۸	۱.۴۷۳	۵.۳۵۴	۵.۱۸۸	۵.۰۳	۲.۹۹۳	۱.۲۳۱	۰.۲۰۴
تأمین بودجه و منابع هزینه	۳.۴۹۷	۱.۶۶۴	۰.۸۸۷	۱	۱.۶۶۱	۲.۹۲۷	۳.۴۹۱	۵.۲۲۳	۲.۶۰۸	۰.۷۳۸	۰.۱۵۲
معاصرسازی (به روزرسانی و مدرنیزاسیون)	۱.۷۳۰	۱.۸۱۲	۰.۶۷۹	۰.۶۰۲	۱	۳.۹۵۴	۳.۹۰۱	۳.۹۶۲	۱.۸۳۵	۰.۵۶۲	۰.۱۱۶
توسعه اجتماعی و اقتصادی	۰.۲۸۰	۰.۳۷۳	۰.۱۸۷	۰.۳۴۲	۰.۲۵۳	۱	۰.۴۳۳	۰.۵۷۷	۰.۳۲۱	۰.۱۳۹	۰.۰۲۷
اصل مشارکت گروههای ذینفع و مردم منطقه	۰.۳۳۳	۰.۵۰۰	۰.۱۹۳	۰.۲۸۶	۰.۲۵۶	۲.۳۰۹	۱	۰.۳۷۱	۰.۳۷۷	۰.۱۴۴	۰.۰۳۳
قوانین و مقررات حقوقی	۰.۴۹۴	۰.۵۱۸	۰.۱۹۹	۰.۱۹۱	۰.۲۵۲	۱.۷۳۳	۲.۶۹۵	۱	۰.۳۳۶	۰.۱۵۲	۰.۰۳۸
توسعه ی صنعت گردشگری	۱.۱۸۹	۱.۶۱۳	۰.۳۳۴	۰.۳۸۳	۰.۵۴۵	۳.۱۱۵	۲.۶۵۳	۲.۹۷۶	۱	۰.۲۲۲	۰.۰۷۴
حفاظت، مرمت و باززنده سازی)	۴.۳۲۹	۵.۴۶۴	۰.۸۱۲	۱.۳۵۵	۱.۷۷۹	۷.۱۹۴	۶.۹۴۴	۶.۵۷۹	۴.۵۰۵	۱	۰.۲۲۹

سپس با ضرب وزن معیارهای پژوهش در ماتریس نرمال تاپسیس، ماتریس وزن‌دار حاصل می‌شود که در جدول شماره ۱۰ آورده شده است.

جدول ۱۰: ماتریس نرمال وزن‌دار تاپسیس

وزن‌دار	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
بهداشتی درمانی	۰,۰۳۱	۰,۰۲۹	۰,۱۰۳	۰,۰۸۲	۰,۰۵۲	۰,۰۱۲	۰,۰۱۶	۰,۰۱۹	۰,۰۳۵	۰,۱۰۶
ورزشی	۰,۰۱۹	۰,۰۲۵	۰,۰۶۹	۰,۰۳۷	۰,۰۴۵	۰,۰۱۰	۰,۰۱۱	۰,۰۱۲	۰,۰۲۹	۰,۰۷۴
فرهنگی هنری	۰,۰۲۷	۰,۰۳۲	۰,۰۷۹	۰,۰۵۷	۰,۰۵۰	۰,۰۱۲	۰,۰۱۴	۰,۰۱۷	۰,۰۳۴	۰,۱۰۶
صنایع‌دستی و هنری	۰,۰۲۹	۰,۰۳۰	۰,۰۸۷	۰,۰۵۳	۰,۰۴۹	۰,۰۱۱	۰,۰۱۳	۰,۰۱۵	۰,۰۳۱	۰,۱۰۱
پذیرایی	۰,۰۲۰	۰,۰۲۱	۰,۰۷۹	۰,۰۶۵	۰,۰۴۹	۰,۰۱۱	۰,۰۱۵	۰,۰۱۷	۰,۰۲۷	۰,۰۸۴
موسسه و شرکت	۰,۰۲۳	۰,۰۱۹	۰,۰۷۹	۰,۰۶۹	۰,۰۴۰	۰,۰۱۰	۰,۰۱۰	۰,۰۱۳	۰,۰۲۱	۰,۰۸۴

۴. تعیین ایده‌آل‌های مثبت و منفی

$$d_i^- = d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}\left(v_{ij} - v_j^+\right)^2}$$

$$\sqrt{\sum_{j=1}^{n}\left(v_{ij} - v_j^-\right)^2}$$

در این گام باید برای هر معیار ایده‌آل‌های مثبت (A+) و منفی (A-) را تعیین نمود ایده‌آل مثبت برابر با بزرگ‌ترین درایه ستون معیار و ایده‌آل منفی برابر با کوچک‌ترین درایه ستون معیار است که در جدول شماره ۱۱ قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۱۱: ایده‌آل‌های مثبت و منفی

ایده‌آل	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10
ایده‌آل مثبت	۰,۰۳۱	۰,۰۳۲	۰,۱۰۳	۰,۰۸۲	۰,۰۵۲	۰,۰۱۲	۰,۰۱۶	۰,۰۱۹	۰,۰۳۵	۰,۱۰۶
ایده‌آل منفی	۰,۰۱۹	۰,۰۱۹	۰,۰۶۹	۰,۰۳۷	۰,۰۴۰	۰,۰۱۰	۰,۰۱۰	۰,۰۱۲	۰,۰۲۱	۰,۰۷۴

۵. تعیین فاصله گزینه‌ها از ایده‌آل‌ها

در این گام باید فاصله هر گزینه از ایده‌آل مثبت (+D) و ایده‌آل منفی (-D) را با استفاده از رابطه ۴ و ۵ محاسبه کرد. نتایج در جدول شماره ۱۲ ستون دوم و سوم آورده شده است.

۶. محاسبه شاخص شباهت و رتبه‌بندی گزینه‌ها

$$cl_i^* = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+}$$

در این گام با استفاده از رابطه ۶ شاخص شباهت (cL) گزینه‌های مؤثر حمام‌های تاریخی را محاسبه می‌نماییم و بر اساس آن گزینه‌ها را رتبه‌بندی پژوهش حاصل می‌شود. هرچقدر شاخص شباهت یک گزینه بزرگ‌تر باشد نشان‌دهنده رتبه بهتر آن گزینه است. با توجه به نتایج به دست آمده از جدول شماره ۱۲ و نمودار ۴، کاربری بهداشتی درمانی با امتیاز ۰٫۹۵۸ رتبه اول را کسب کرده است و این امتیاز به عدد (یک) که ایده‌آل برای این روش می‌باشد نزدیک است. پس می‌توان نتیجه گرفت اتفاق‌نظر تمامی خبرگان این است که کاربری بهداشتی درمانی بهترین گزینه برای حمام تاریخی یعقوبیه می‌باشد.

جدول ۱۲: رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها

	فاصله از ایده‌آل مثبت	فاصله از ایده‌آل منفی	امتیاز نهایی	رتبه
بهداشتی درمانی	۰٫۰۰۳	۰٫۰۷۰	۰٫۹۵۸	۱
ورزشی	۰٫۰۶۸	۰٫۰۱۱	۰٫۱۴۰	۶
فرهنگی هنری	۰٫۰۳۵	۰٫۰۴۶	۰٫۵۷۲	۲
صنایع دستی و هنری	۰٫۰۳۴	۰٫۰۴۲	۰٫۵۵۳	۳
پذیرایی	۰٫۰۴۰	۰٫۰۳۵	۰٫۴۶۴	۴
موسسه و شرکت	۰٫۰۴۳	۰٫۰۳۶	۰٫۴۵۹	۵

نمودار ۴: رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها

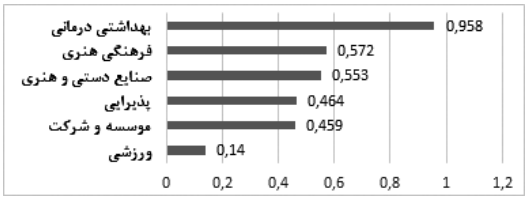

بحث و نتیجه‌گیری:

بهترین راه حفاظت کالبدی حمام‌های تاریخی موجود در بستر شهر، احیاء و باززنده‌سازی آن‌ها است. اعطای کاربری دوباره به حمام‌های تاریخی بر اساس انتخاب گزینه‌های سازگار و منطبق با کالبد حمام و مناسب با عملکرد آن و بافت پیرامون آن صورت می‌گیرد. این امر مهم با استفاده از معیارهایی است که بر اساس مؤلفه‌های اصلی انتخاب می‌گردند، می‌توان اقدام به انتخاب گزینه‌های کاربری سازگار نمود. در این تغییر کاربری دو نکته مورد توجه قرار دارد: یکی حفظ هویت کالبدی، اصالت و یکپارچگی بنا و بافت پیرامون آن و دیگری انطباق محتوایی میان بنا و کاربری اعطا شده به آن است. حمام یعقوبیه یکی از بناهای تاریخی مهم در هویت شهری اردبیل محسوب می‌گردد. در این حمام مداخلات مرمتی و حفاظتی در حال انجام و آماده بهره‌برداری می‌باشد. طبق طرح مرمت و احیاء، این حمام به دلیل تخریب گسترده‌ای که بر اثر رطوبت داشته کاربری رستوران که اصطلاحاً کاربری خشک نامیده می‌شود برای آن انتخاب شده است. از سوی دیگر هدف از این تغییر کاربری سودآور بودن بر اساس معیارهای اقتصادی است و مداخلات انجام گرفته در این بنا در راستای کاربری انتخابی می‌باشد. با نگرشی به این تغییر کاربری می‌توان دید که هرچند این کاربری جدید خود موجد ارزش یا معنایی دیگر برای این مکان نمی‌گردد، لیکن مغایر با هویت شناسه‌های شهری و ارزش‌های کارکردی حمام است. به این دلیل لازم است تا پیش از اقدام به طرح‌ریزی مداخلات حفاظتی و مرمتی بر اساس شناسایی معیارهایی که بر اساس تصمیم‌گیری چند شاخصه‌ای به دست می‌آید بایستی با توجه به ویژگی‌های کالبدی حمام‌های اردبیل، گزینه‌های مناسب کاربری و سازگار با هویت و معنای اصلی حمام‌های تاریخی انتخاب شده و پس از آن به اجرای مداخلات مرمتی و حفاظتی اقدام نمود.

برای انتخاب نوع کاربری سازگار و منطبق با ارزش‌های کارکردی و کالبدی حمام‌های تاریخی، پیش از طرح‌ریزی برای حفاظت و مرمت بایستی به تصمیم‌گیری در این باره پرداخت. از این رو با توجه به معیارهای به دست آمده از ادبیات پژوهش، پرسشنامه‌هایی تهیه و برای ۱۰ خبره ارسال گردید که به این موضوع آشنایی و تسلط کامل داشتند و اولویت‌ها را بر پایه‌ی اهداف، دانش و تجربه

خود تنظیم نمودند. با استفاده از روش تصمیم‌گیری چند معیاره و تکنیک AHP، چهار گزینه (حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی)، (رضایت و همکاری مالکین، متولیان و سیاست‌گذاران) و (تأمین بودجه و منابع هزینه) (حفظ ارزش‌های تاریخی - فرهنگی و کارکردی) به‌عنوان معیارهای اصلی مرمت حمام تاریخی اردبیل در اولویت قرار گرفت و همچنین برای تعیین بهترین گزینه اعطای کاربری نیز با استفاده از روش تاپسیس کاربری بهداشتی، درمانی (حمام سنتی یا حمام مدرن) به عنوان کاربری نهایی حمام یعقوبیه اردبیل انتخاب گردید که این گزینه می‌تواند حس تعلق مکانی را در بینندگان زنده نموده و بروز خاطرات تاریخی نسبت به حمام و احساس آرامش پس از استحمام را نیز در مراجعین ایجاد نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. هایدگر بر این اعتقاد است که برای انسان امروز سه کیفیّت یا مفهوم از زمان در اثر هنری قابل دریافت است. اول زمانی که اثر به قصد و دلیلی خاص بر پا می‌شود. زمانی که پس از خلق، اثر سیر تحوّل و سرنوشتی خاص پیدا می‌کند و سرانجام زمانی که انسان امروزی در آن اثر حضور میابد و با آن ارتباطی بی‌واسطه برقرار می‌کند (مندگاری،۹۱).

۲. دکتر پدرام طی مصاحبه‌ای با ایمنا از ان با عنوان طنز تلخ آبگوشت سرا در حمام تاریخی یاد می‌کند (خبرگزاری ایمنا ۹۵/۰۹/۱۸).

۳. حمام یعقوبیه در اردبیل خیابان دستغیب، محله یعقوبیه و روبروی پل یعقوبیه که روی رودخانه بالیخلو قرار دارد، واقع شده است.

۴. تصمیم‌گیری چند معیاره (Multi Criteria Decision Making) MCDM

۵. تصمیم‌گیری چند شاخصه‌ای MADM (Multi Attributes Decision Making)

۶. روش فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) Analytic Hierarchy Process

۷. یک روش تصمیم سازی بسیار تکنیکی و قوی برای اولویت‌بندی گزینه‌ها از طریق شبیه نمودن به جواب ایده‌آل است. در این روش، گزینه انتخاب شده بایستی کوتاه‌ترین فاصله را از جواب ایده‌آل و دورترین فاصله را از ناکارآمدترین جواب داشته باشد. (TOPSIS) Technique For Order Preference By Similarity to Ideal Solution.

منابع

۱. اصغرپور، محمد جواد(۱۳۸۸)،« تصمیم‌گیری چند معیاره. تهران»، دانشگاه تهران.

۲. اکبری. پریوش، لاله. هایده، شجاعی اصفهانی. علی (۱۳۹۰)، «حمام حاج میرحسن قزوین؛ گرمابه ای از اوایل دوره قاجار» جلد ۴. دوره ۳، جلد (۲)، مجله مطالعات باستان‌شناسی دانشگاه تهران.

۳. انصاری، ملیحه، دیواندری. چواد، دانایی نیا. احمد (۱۳۹۶)، «امکان‌سنجی اعطای کاربری به خانه‌های تاریخی، مبتنی بر مدل مکانی کانتر (نمونه موردی: خانه تاریخی ملاصدرا)» نشریه مرمت معماری ایران.

۴. اقبالیان. حسن، نظری. احد (۱۳۹۶)، «شناسایی و اولویت‌بندی معیارهای تصمیم‌گیری انتخاب کاربری مجدد خانه‌های تاریخی با رویکرد روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره»، سیزدهمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت پروژه، تهران.

۵. باشتنی، «پریساسادات، مهدی نژاد. جمال‌الدین،۱۳۹۴، فرآیند اعطای کاربری به مجموعه تاریخی مسعودیه تهران مبتنی بر اصول باززنده‌سازی مجموعه‌های تاریخی- فرهنگی»، نشریه مرمت و معماری ایران.

۶. پرنیا، محمد کریم (۱۳۸۴)، «سبک‌شناسی معماری ایران»، انتشارات سروش دانش، تهران.

۷. پارسی، فرامرز (۱۳۸۳)، «حمام نوبر، طرح پردیسان سازمان میراث فرهنگی کشور»، مجله معمار، شماره ۲۴.

۸. پندیدن، علی، (۱۳۸۸)، «ارائه مدلی برای مدیریت پروژه‌های اعطای کاربری به بناهای تاریخی»، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

۹. خضریان، علیرضا (۱۳۹۴)، «لایه‌های پنهان پایداری اقلیمی در معماری از گذشته تا به حال»، همایش ملی فرهنگ گردشگری و هویت شهری.

۱۰. زارعی، محمدابراهیم (۱۳۹۱)، «نگاهی به معماری و تأکید بر نقش‌پردازی در آرایه‌های حمام خان سنندج»، نشریه هنرهای زیبا.

۱۱. سجادی، علی محمد (۱۳۸۲)، «حمام و استحمام در فرهنگ ایرانی»، مجله مطالعات ایرانی، کرمان.

۱۲. شعبانی. اماعلی، جباره، سعیده (۱۳۹۳)، «حمام و کارکردهای اجتماعی ان در سده‌های میانه تاریخ ایران»، پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی.

۱۳. شقاقی، شهریار (۱۳۷)، «رابطه توسعه پایدار و طراحی اقلیمی بناهای منطقه سرد و خشک (مورد مطالعاتی تبریز)»، علوم و تکنولوژی محیط‌زیست.

۱۴. صفاران، الیاس (۱۳۸۲)، «مطالعه گرمابه‌های تاریخی اقلیم سرد و نقش مصالح و تکنیک ساخت آن‌ها در کاهش مصرف سوخت و... (نمونه مورد مطالعه شهر زنجان)»،

مجموعه مقالات سومین همایش بهنیه‌سازی مصرف سوخت در ساختمان.
۱۵. طبسی محسن؛ حائری، رضا (۱۳۹۵)، «بازشناسی تأثیر اقلیم بر ساختار پوشش حمام‌های صفوی»، صص ۶۵-۸۶.
۱۶. عالم، سارا، وزیری، وحید (۱۳۹۲)، بررسی الگوهای اقلیمی گرمابه‌های تاریخی (با نگاهی به حمام‌های شهر اردبیل)، همایش معماری پایدار و توسعه شهری.
۱۷. عطائی، محمد (۱۳۸۸)، «تصمیم‌گیری چند معیاره فازی»، دانشگاه صنعتی شاهرود.
۱۸. عدل. سمکو، (۱۳۹۰)، تجربه احیای حمام‌های کرمان با نگاهی به مرمت و احیای حمام ابراهیم خان، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۹. فخارتهرانی،فرهاد(۱۳۸۹)،مصاحبه.تارنمای‌ایران‌بوم،یادمان زیر مجموعه: دیده‌بان یادگارهای فرهنگی و طبیعی ایران.
۲۰. فخارتهرانی، فرهاد (۱۳۷۲)، «احیاء (اعطای عملکرد جدید به بناهای قدیمی»، صفه ۶-۲۳.
۲۱. قدسی پور سید حسن (۱۳۸۲)، «مباحثی در تصمیم‌گیری چند معیاره»، انتشارات دانشگاه صنعتی امیرکبیر، چاپ اول.
۲۲. متدین. حشمت‌الله، رحیمی مهر. وحیده، مهربانی. مهرزاد (۱۳۹۶)، «حمام‌های سنتی؛ حافظ سلامت، عامل درمان»، نشریه باغ نظر، تهران.
۲۳. محمدمرادی، اصغر (۱۳۸۷)، «بررسی عملکرد سامانه‌های حرارتی گرمابه‌های تاریخی ایران»، علوم مهندسی، ویژه‌نامه مهندسی معماری و شهرسازی ۳۵-۴۳.
۲۴. میرغلامی. مرتضی؛ آیشم، معصومه (۱۳۹۵)، «مدل مفهومی ارزیابی حس مکان براساس مؤلفه‌های کالبدیادرا کی، عملکردی و اجتماعی مطالعه موردی: خیابان امام ارومیه» فصلنامه مطالعات شهری ۶۹-۷۹.
۲۵. محتشم، عادله، سامانیان، صمد؛ حجت، مهدی (۱۳۹۶)، «واکاوی تاریخی و انتظام زمانمند ارزش‌ها در حفاظت و مرمت آثار تاریخی- فرهنگی با استناد به آراء اندیشمندان تاریخ و فرهنگ (تاریخ و فرهنگ)»، صص ۹-۳۶.
۲۶. محمدی زنجانی، مارال، امین زاده، بهناز (۱۳۹۶)، «شناسایی، تحلیل و اولویت‌بندی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر باززنده‌سازی حمام‌های ایرانی مورد کاوی: حمام تاریخی محتشم کاشان»، نشریه علمی پژوهشی جغرافیا.
۲۷. مندگاری، کاظم، محمدی، محسن (۱۳۹۱)، «نقش معنا در تعیین ویژگی‌هاس کارکرد سازگار با بقایای بناهای تاریخی»، نشریه شهر و معماری بومی.
۲۸. مؤمنی، منصور (۱۳۸۵)، «مباحث نوین تحقیق در عملیات»، انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، چاپ اول، بهار.
۲۹. نژادابراهیمی. احد، پورجعفر، محمدرضا، انصاری. محتبی، حناچی. پیروز (۱۳۹۲)، «ارزش و ارتباط آن با رویکرد مداخله در آثار فرهنگی - تاریخی (هنر و معماری)».
۳۰. ناسخیان. شهریار؛ عیسی، حجت، مسعود، محمد (۱۳۹۱)، «جایگاه اصالت درمرمت بافت»، معماری و شهرسازی آرمان شهر، صص ۲۷۱-۲۸۳.
۳۱. وحیدزاده، رضا، پدرام، بهنام، اولیاء، محمدرضا (۱۳۹۰)، «ارزیابی اصالت در فرایند حفاظت از آثار تاریخی ایران: ضرورت توجه به تداوم فرهنگ بومی آفرینش»، نشریه مرمت آثار و بافت تاریخی-فرهنگی، صص ۱-۱۶.
۳۲. وفایی، زهره (۱۳۹۰)، «حمام و نقش آن در فرهنگ عامه»، انتشارات زینب تبریز.
۳۳. یوسف نژاد، سودابه، محمدمنصور فلامکی (۱۳۹۸)، «پدیده‌شناسی زمان در حفاظت و مرمت آثار تاریخی و فرهنگی»، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی ۵-۱۸.
34-Collins Dictionary of the English Language, (1986), Collins Sons & Co, London & Glasgow
35-Staniforth, S., (2010), Slow Conservation, Studies in Conservation, 55:74-80.
36-ICOMOS New Zealand (New Zealand National Committee of the International Council on Monuments and Sites, (2010), Charter for the conservation of places of cultural Heritage Value.
37-Giebeler, Georg, (2009). Refurbishment Manual (Maintence-conversions -Extensions). Swiss: Birkhauser Varlag AG.
38-Feliden, Bernard M, (1998). Management Guidlins for Word Cultural Heritage Sites. Rome, Itily:ICCROM.
39-Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. Omega, 49-57.34- 53
40- Luza, C.l., Henrique Rochab, M.H., Eduardo Silva Lorab, E., Venturinib, O.J., Andradeb, R.V., Vicente Lemeb, M.M., del Olmoc, O.A. (2015).
41- Techno-economic analysis of municipal solid waste gasification for electricity generation in Brazil. Energy Conversion and Management. October 2015, Pages 321–337.